



Підручникотворення в системі професійно-технічної освіти

Міністерство освіти і науки України, Академія педагогічних наук України 25 березня 2008 р. провели науково-практичний семінар з проблем підручникотворення для навчальних закладів професійно-технічної освіти.

У роботі семінару взяли участь директори науково (навчально)-методичних центрів (кабінетів) професійно-технічної освіти в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі, близько 50 авторів навчальної літератури для ПТНЗ, представники видавництв, громадських організацій, працівники АПН України, Інституту інноваційних технологій і змісту освіти Міністерства освіти і науки України, Інституту гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзєєва Академії медичних наук України.

У виступах директор департаменту професійно-технічної освіти Міністерства освіти і науки України Т. М. Десятов, академік-секретар Відділення педагогіки і психології професійно-технічної освіти АПН України, доктор педагогічних наук, професор, дійсний член АПН України Н. Г. Ничкало, в. о. директора Інституту професійно-технічної освіти АПН України кандидат педагогічних наук, член-кореспондент АПН України В. О. Радкевич зазначили, що останнім часом відбулися позитивні зміни в оновленні змісту і виданні сучасних підручників та навчальних посібників для ПТНЗ, поліпшено планування навчальних видань для закладів профтехосвіти з урахуванням пріоритетних потреб національної економіки у кваліфікованих робітничих кадрах.

В обговоренні питань щодо вдосконалення підручникотворення, створення нового покоління підручників для ПТНЗ взяли участь автори навчальної літератури для ПТНЗ С. І. Заславська, Л. Д. Кришемінська, В. М. Коваленко, В. М. Аніщенко; наукові співробітники Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України С. У. Гончаренко, Л. Б. Лук'янова; директор видавництва «Сміт» С. Ф. Коряк; працівники Інституту інноваційних технологій і змісту освіти В. В. Паржницький, Н. П. Паршина; віце-президент Всеукраїнської асоціації працівників професійно-технічної освіти Л. О. Бржестовська, працівники Інституту професійно-технічної освіти АПН України.

Заступник директора Інституту гігієни та медичної екології ім. О. М. Марзєєва Академії медичних наук України, доктор медичних наук Н. С. Полька та провідний науковий співробітник, кандидат медичних наук А. Г. Платонова окреслили коло питань щодо особливостей санітарно-гігієнічних вимог до навчального книговидання для учнів ПТНЗ. За підсумками роботи прийнято рекомендації учасників науково-практичного семінару «Підручникотворення в системі професійно-технічної освіти».



Семен ГОНЧАРЕНКО

Дидактичні функції підручника

Три головні чинники — учитель, навчальне обладнання і підручник — визначають успіх навчання в школі, і важко сказати, який з них є найголовнішим, оскільки вони тісно взаємопов'язані у своєму впливі на учня. Усі педагоги вкрай потребують таких підручників, які вели б їх уперед і допомагали їм у всіх труднощах.

Стабільні підручники як для загальноосвітньої, так і професійної школи не є такими за майже одностайною думкою учительства, коли воно висловлюється про підручники з повною щирістю. Більшість стабільних підручників являють собою догматичний твір, зміст якого розрахований лише на заучування і запам'ятовування. Майже всі підручники переванта-

жені застарілою і другорядною інформацією, а тому не розвивають інтересу до тієї чи іншої галузі знань. Зміст підручників, їх методичний апарат не сприяє розвитку мислення і пам'яті учнів, виробленню в них уміння самостійно працювати з книгою. Здебільшого підручники безбарвні, сухі і нецікаві, в них відсутні яскраві порівняння, аналогії, метафори, далеко не завжди правильними є граматичні конструкції фраз. Все це негативно впливає на розвиток мови учнів. Саме ці недоліки підручників мав на увазі відомий англійський письменник Бернард Шоу, коли говорив, що «підручник — це книга, не призначена для читання».

Таке положення з підручниками для загальноосвітньої та професійної школи є вкрай нестерпним, і не можна думати ні про яке істотне поліпшення навчання без



докорінного поліпшення підручників. Не порушуючи тут цього складного питання у всьому його обсязі, маємо сказати, що якість підручників не задовольняє сучасні загальноосвітню і професійну школи.

Якість підручників залежить передусім від ставлення держави, суспільства до їх створення. Країни Західної Європи, Північної Америки, Японія, Норвегія та ін. мають високоякісні у змістовному і методичному відношенні підручники, досконало видані й оформлені. В цих країнах до добре створених підручників ставляться як до скарбниці духовного досвіду людства, призначеної для передачі цього наступним поколінням. Вона є водночас і засобом смислової комунікації, й індивідуальним джерелом знань, — авторитетом і опорою суб'єкта, який їх осягає, засобом не тільки формування наукової картини світу, а й самоусвідомлення процесу навчання — засобом навчання думати, постійного самовдосконалення і саморозвитку. Високоякісні підручники розглядаються в цих країнах як національне багатство. Робота щодо створення таких підручників належно оцінюється і всіляко підтримується суспільством і урядами. І мається на увазі не лише матеріальне заохочення.

До речі, у західноєвропейських країнах, в США підготовкою та виданням підручників не займаються міністерства освіти. Створенням підручників, їхньою експериментальною перевіркою та апробацією в школах займаються солідні видавництва. І там не знають, що таке «корупція в освіті».

У нас, на жаль, занадто часто дивляться на підручник як на найпростішу книгу, якій далеко до роману чи навіть повісті. Відсутнє розуміння того, що підручник — це наймасовіша в світі книжка, яку найглибше прочитують і яка є найбільш значущою для людини. Вплив підручника на людину можна зіставити хіба що із впливом найсучасніших засобів масової комунікації. Шкільний підручник — найскладніша книжка серед усіх, які

випускаються в світі. Однак в Україні цього чомусь не розуміють як слід і робота з підготовки та видання підручників не оцінюється належним чином. Спробуйте пригадати підручник для загальноосвітньої чи професійної школи, відзначений державною чи якоюсь іншою премією, або прізвища авторів найвідоміших підручників. Інша справа — футболіст, боксер чи безголосий співак.

Напевно, краще розуміє значущість проблеми створення якісних підручників уряд Російської Федерації, який на спеціальному засіданні 30 серпня 2001 року розглянув питання про зміст навчальної літератури з новітньої вітчизняної історії. Прецедентів конкретного розгляду змісту освіти на такому високому рівні досі не було. І подібна увага уряду переконливо свідчить про пріоритетність розв'язання освітніх завдань в сучасній політиці російської держави. В Україні стан справ з підручниками новітньої історії для середньої і вищої школи значно гірший, ніж в Росії, але уряд це мало цікавить. Він поки що зайнятий грою в тотальне зовнішнє тестування, викидаючи щороку на це десятки тисяч гривень, та імітацією «боротьби з корупцією».

Історія створення підручників починається ще в античному світі, коли трактати Платона, Піфагора, Арістотеля, а потім і праці Квінтіліана та інших використовувалися і як навчальні книги. Роль і значення підручника як масового навчального засобу, який реалізує основні загальнодидактичні принципи систематичності, послідовності і наочності викладу, обґрунтував Я. А. Коменський. Створені ним навчальні книги стали тими зразками, яким наслідували творці підручників протягом кількох століть.

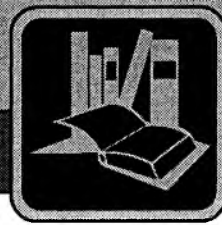
До підручників у всі часи ставилися особливі вимоги. Сучасні вимоги до підручників багатогранні й суперечливі. Так, він повинен відповідати всім вимогам, які ставляться до змісту освіти, бути цікавим, лаконічним, доступним, одночасно стабільним і

варіативним, забезпечувати цілкове засвоєння учнями навчального матеріалу. Підручник повинен сприяти вирішенню освітньо-виховних завдань, що стоять перед школою: формуванню справді наукового світогляду і наукової картини світу, озброєнню розумінням законів розвитку природи і суспільства, вихованню національної свідомості і патріотизму.

Важливою вимогою до змісту підручника, структурування в ньому матеріалу є посиленість викладеного матеріалу за своїм характером і обсягом для учнів певного віку, відповідність його рівня їхньому розвитку і попередній підготовці з даного і суміжних предметів. Послідовне виконання цієї вимоги особливо важливе, тому що занадто складний матеріал в підручниках штовхає учнів на механічне заучування, веде до формальних знань, знижує інтерес до навчання, підриває віру учнів у свої сили. Навпаки, занадто легкий матеріал не потребує від учнів зусиль думки, недостатньо сприяє їхньому розумовому розвитку.

Підручник покликаний створити необхідні передумови для всебічного розвитку пізнавальних здібностей учнів, ознайомлення з новими прийомами міркувань, британними теоретичному мисленню і які забезпечують доказовий виклад знань. Для цього в підручники включається матеріал, засвоєння якого потребує різних форм логічного мислення: порівняння і протиставлення, індукції і дедукції, умовисновків за аналогією, різних способів доведень тощо. У підручники включається матеріал, який ознайомлює учнів із тестуванням знань до розв'язання практичних завдань і спонукає їх до діяльності, спрямованої на оволодіння відповідними навичками. Ці завдання мають бути дуже різноманітними. Одні повинні вимагати лише мислительних операцій, другі — мислительних операцій, записів, зарисовок, креслень, треті — мислительних операцій і якихось спостережень або практичних робіт тощо.

Педагогічна наука обґрунтувала дидактичні функції і одночас-



но дидактичні вимоги до підручників, їх змісту, структури, оформлення тощо.

Інформаційна культура підручника покликана забезпечити учнів потрібною і достатньою інформацією, яка б формувала світогляд, давала матеріал для духовного розвитку і практичного освоєння світу. Ця функція пов'язана з реалізацією вимог, які ставляться до навчальних програм: повний і конкретний виклад обов'язкових знань, провідних і допоміжних, додаткової інформації. Під час реалізації цієї функції важливо правильно вирішити суперечність між необхідністю одночасно компактного і максимального повного викладу матеріалу — ця суперечність фактично є важливим частковим проявом проблем відбору змісту матеріалу для того чи іншого навчального курсу. Одним з важливих шляхів її розв'язання є виявлений і реалізований в ряді методик вивчення окремих навчальних предметів принцип генералізації навчального матеріалу — його групування навколо ряду стрижневих, фундаментальних, основоположених ідей тієї чи іншої галузі науки. Це, зокрема, дасть змогу значно зекономити на обсязі книги, обмеженому з цілком зрозумілих причин, і, звичайно, подати матеріал для вивчення у вигляді, зручному для його засвоєння учнями чи студентами.

Трансформаційна функція підручника пов'язана з педагогічним опрацюванням наукових знань, які підлягають засвоєнню, створенням із «науки вчених» «науки для учнів». Матеріал у підручнику педагогічно адаптується згідно з дидактичними принципами науковості, систематичності і послідовності, доступності, врахування вікових особливостей, зв'язку навчального матеріалу з життям, з практикою. Одним з найважливіших напрямів адаптації навчального матеріалу є також оптимальна оптимізація навчання учнів шляхом введення проблемності, емоційної виразності. На трансформаційну функцію підручника важливо звернути особливу увагу сьогодні, коли до створення підруч-

ників активно залучаються працівники вищої школи, які не завжди розуміють необхідність педагогічної адаптації наукових знань для засвоєння учнями. Вони часто розглядають шкільний підручник як дещо спрощену наукову монографію або конспект підручника для вищої школи. Тому автори підручників часто зловживають складною науковою термінологією.

Систематизуюча функція реалізує вимогу систематичного і послідовного викладу матеріалу в логіці навчального предмета. Занадто часто із змісту підручників неможливо зрозуміти, який саме матеріал слід запам'ятати, що включено у підручник як приклад чи ілюстрацію тощо. Нерідко в одному ряду подаються як фундаментальні наукові положення, так і давно застарілі прикладні фрагменти знання.

Функція закріплення і самоконтролю пов'язана з наданням змоги для повторного вивчення матеріалу, а формування в учнів міцних знань може служити фундаментом при їх подальшому поповненні у процесі самоосвіти. Важливу роль у закріпленні і самоконтролі відіграють запитання і завдання для повторення в нових зв'язках вивченого матеріалу.

Інтегруюча функція полягає в тому, що підручник повинен допомагати учневі прирощувати до викладених у ньому знань додаткову інформацію із суміжних наук. Ця функція представлена ще й тим, що до змісту навчального предмета входять основи наук, а не самі науки. До змісту, наприклад, навчального предмета «Фізика» входять, крім фізичних знань, також знання з методології, повітроплавання, теплотехніки, електроплавання і радіотехніки тощо.

Координуюча функція полягає в залученні у процесі роботи над навчальним матеріалом різноманітних засобів навчання (довідників, збірників задач і вправ, карт, ілюстрацій, таблиць, кінофільмів, комп'ютерів, Інтернету тощо).

Виховально-розвивальна функція підручника полягає в духовно-ціннісному впливі його змісту на учнів.

Деякі педагоги до цих функцій

додають мотиваційну, яка полягає в створенні таких стимулів для учнів, які спонукають їх до вивчення даного навчального предмета. Формують інтерес і позитивне ставлення до роботи, а також контрольню-корегуючу (тренувальну) функцію, яка передбачає можливість перевірки, самооцінки і корекції ходу та результатів навчання, а також виконання тренувальних вправ для формування необхідних умінь та навичок.

Шкільні підручники повинні постійно удосконалюватися. Треба нарешті освітянським чиновникам зрозуміти, що гарний підручник не «пишуть» за один-два роки на замовлення Міністерства освіти і науки. Він не буде «написаний» навіть за десять років. Правда, міністерські чиновники вирішили, що гарний підручник можна написати ... за місяць. Саме такий термін встановлено для написання підручників для загальноосвітньої школи за конкурсом. Це свідчить про святую наївність чиновників або ж мається на увазі не допустити до участі в конкурсі «чужих» і створити тепличні умови для «своїх» за певну подяку.

Гарний підручник відпрацьовується талановитим педагогом-практиком разом з учнями протягом усього педагогічного життя (а не професором чи академіком за письмовим столом).

Педагогічний талант автора підручника — рідкість, він значно рідше зустрічається за математичний, фізичний, літературний тощо: гарних математиків, фізиків, філологів багато, а авторів гарних підручників — одиниці. Головна властивість педагогічного таланту — здатність відчувати учня, яка дає змогу правильно зрозуміти хід його думок і причини навчальних утруднень. Лише за цієї суб'єктивної умови можна знайти правильні методичні вирішення в підручнику. І вони мають бути потім неодноразово перевірені, скореговані і доведені до очікуваного результату тривалим практичним досвідом — уважними, педантичними спостереженнями за численними помилками учнів, вдумливим їхнім аналізом.